

Aysel Şükürova
Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
aysel_edu@yahoo.com

İNGİLİS DİLİNDƏ “EV” KONSEPTİNİN VERBALLAŞMASI

Xülasə

Məqalə ingilis dilində “ev” konseptinin təhlilinə həsr olunmuşdur. Hal-hazırda koqnitiv dilçilikdə konseptlər geniş şəkildə araşdırılır. Konseptlər haqqında yeni nəzəri fikirlərin yaranması davam edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində konseptlərin linqvokoqnitiv və mədəniyyətşünaslıq nöqteyi-nəzərdən öyrənilməsi əhəmiyyətlidir.

Onların formalaşması dil və qeyri-dil paradigmaları əsasında gerçəkləşir. “Ev” konsepti çoxölçülü məfhum olduğuna görə fərqli aspektlərdən izah oluna bilər. Buna görə də koqnitiv diskursiv yanaşma ingilis mədəniyyətində “ev” konsepti və onu əhatə edən semantik sahə haqqında məlumatı əldə etmək imkanı verir.

Açar sözlər: koqnitiv dilçilik, konsept, anlayış, söz, lüğət, təsəvvürlər, termin, məna, diskurs

Aysel Shukurova
Police Academy of MIA of the Republic of Azerbaijan
Doctor of Philosophy in Philology
aysel_edu@yahoo.com

Verbalization of the concept of "home" in English

Abstract

The article is devoted to the study of the concept of "home" in English. Currently, concepts are widely investigated in cognitive linguistics. New theoretical ideas about concepts continue to emerge. It should be noted that it is important to study the concepts in English from the linguocognitive and cultural point of view.

Their formation takes place on the basis of linguistic and non-linguistic paradigms. As the concept of "home" is a multidimensional notion, it can be explained from different aspects. Therefore, the cognitive discursive approach provides an opportunity to obtain information about the concept of "home" in English culture and the semantic field surrounding it.

Keywords: cognitive linguistics, concept, notion, word, vocabulary, imaginations, term, meaning, discourse

Giriş

Məzmunu tədricən genişlənən konsepti bütün insanlar qavrasa da qavrayış subyektiv idraki proseslərlə müşayiət oluna bilər. Məhz buna görə, konseptlərin obyektivləşməsi qanunauyğunluğunda həm şəxsi, həm də ümumi ideyalar dialektik vəhdətdə birləşir. İnsanlar obyektiv reallıqdakı məfhumları şəxsi təcrübələrinin sınağından keçirərək qruplaşdırırlar. Onlar bu məfhumlar haqqında daim fikirləşirlər, düşüncə tərzlərinə əsasən münasibətlərini bildirirlər və nəticədə saysız-hesabsız təsəvvürlər zəncirvari olaraq birləşir. Əhəmiyyətli sayılan məfhumlar konseptlərə, hətta bəzən əbədi, ömürlük konseptlərə çevrilir.

Deməli, eyni bir söz-konseptə müxtəlif insanların şüurunda müxtəlif mental formalar uyğun gələcək. Belə ki, konsept kollektiv və individual nöqteyi-nəzərdən fərqlənən əsas əlamətləri özündə birləşdirir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, konseptdə insanların mənəvi dünyası öyrənilir. Konsept milli-mədəni xüsusiyyətə malik olan təməl kimi həm fərdin, həm də xalqın koqnitiv-kommunikativ fəaliyyətində aktuallaşır və emosional cəhətdən hiss oluna bilən əhəmiyyətli reallığı əks edir.

Sözdən, anlayışdan, mənadan daha geniş, koqnitiv təməlli məfhum olan konsept diskursiv situasiyada özündə müxtəlif geniş mənə əlaqələrinin və təsəvvürlərin bütün incəliklərini cəmləşdirən mental mahiyyətdir. Mənə *“1.Semantik məzmundur ki, onun əsasında iki dilin vahidi arasında qanunauyğun müvafiqlik qurulur; tərcümə zamanı invariant mənə olur”* (Manafoglu, Tağısoy, Kamal, 2010: 51).

Konseptin təsviri əsasən müxtəlif yanaşmaların kompleks şəkildə tətbiqi vasitəsilə gerçəkləşir. Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlər konseptlərin təhlilinə həsr olunmuş xüsusi ensiklopediyalar tərtib olunur. Buna misal olaraq, Y.S.Stepanovun *“Konstantlar. Rus mədəniyyətinin lüğəti”* adlı toplusunun adını çəkməyə bilərik. Belə ki, Y.S.Stepanov lüğətdə rus mədəniyyətindəki əsas dəyərlərin məzmununu izah edir. O, rus dilinin konseptual strukturuna hərtərəfli yanaşaraq rusların dil şüurundakı əsas konseptlərin müxtəlif ifadə yollarını müəyyən etməyə çalışmışdır. Belə linqvomədəni nöqteyi-nəzərdən konseptlər sırf kulturoloji dəyər kimi öyrənilir. Burada mədəniyyət həm verbal, həm də qeyri-verbal vasitələrlə konseptin təsvirini təqdim edən məfhumdur.

Mədəniyyət adət-ənənələr əsasında formalaşır. Bu zaman insanın mental dünyası dil ilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Bununla da ünsiyyət iştirakçılarının konseptual dünyagörüşü, fikirləri, əqidəsindən asılı olaraq konsept estetik vahid kimi müxtəlif mədəniyyətlərdə özünəməxsus şəkildə şərh olunur.

Bundan əlavə, dilin işarə sistemində aktuallaşan və koqnitiv modellərin tərkib hissəsi olan konseptin nizamlı elementlərinin şərhli linqvokoqnitiv tədqiq çərçivəsində aparıla bilər. *“Bəzi dilçilər koqnitiv dilçiliyi “çox dərin semantika” kimi müəyyənləşdirir və ona semantik ideyaların təbii inkişafı kimi baxırlar”* (Abdullayev, 2006:53). *“Koqnitiv dilçilik üçün dil insan beynindəki bütün koqnitiv proseslərə çıxış, bir fərdin digərinin şüuruna təsir etmək vasitəsi, o cümlədən dilin özü kommunikasiya zamanı gerçəkləşən idrak hadisəsidir”* (Şükürova, 2022: 3). Konseptin daşdığı məlumatı, koqnitiv konteksti təyin etmək üçün ilk növbədə müvafiq dil nümunələrini sistemli şəkildə yığmaq lazımdır. Konseptin mənasını, tərkibindəki biliklərin şüura hansı formada gəlib çıxmasını, yəni onun anlam izini müəyyənləşdirmək də vacibdir.

Kommunikasiyada zənginləşən anlam məzmunu ilə dil vasitələri arasında əlaqəli biliklər dayanır. Onlar da öz növbəsində müxtəlif fraqmentlər olan freymlər, mənalar, təsəvvürlərdən qurulur. Mövcud şəraitin təsiri altında, obyektiv gerçəkliklə qarşılıqlı əlaqədə yeni məlumatlar konseptin sistemində daxil olmaqla yanaşı xaric də olur. Bu proses konseptin mövcud olduğu həm etnik, həm də özgə dillərdəki mədəniyyətlərdə baş verə bilər. Deməli, apriori yolla qazanılan biliklər sayılan rəngarəng eksplikasiyalar, təəssüratlar konseptin məzmununu müəyyən etməyə kömək edir. Biz bunu konseptin assosiativ sahəsini təsvir edən anket sorğularında, testlərdə görə bilərik.

Konseptin strukturu və məzmunu bir-biri ilə sıx əlaqədədir. Bir sıra alimlər (məsələn, M.V. Terskix, E.D.Malyonova, V.A.Maslova) lüğətlərdəki definisiyalarda söz-konsepti ilkin olaraq təsvir edərkən onun əsas və ya ilkin mənasını *“nüvə”* adlandırırlar. Məsələn, M.V.Terskix və E.D.Malyonovaya görə, *“...konseptin quruluşunu dairə şəklində təsəvvür etmək olar, onun mərkəzində konseptin əsas anlayışı, nüvəsi durur, onun nüvəsini əsas qatlar əhatə edir, periferiyada isə mədəniyyət, ənənə, xalq təcrübəsi və şəxsi təcrübənin daxil etdiyi bütün qalan şeylər yerləşir”* (Terskikh, Malyonova, Maslova, 2015: 35).

Bundan əlavə, V.A.Maslova *“Koqnitiv dilçilik”* kitabında yazır: *“Nüvə bu və ya digər leksemin lüğəvi mənasıdır”* (Maslova, 2004: 45). Deməli, konsepti təsvir etmək üçün ilk növbədə onun adına müraciət olunur. Biz nüvəni həmçinin bazis adlandıra bilərik. Hesab edirik ki, konseptin mərkəzi və diferensial əlamətlərə malik olan periferiyası bir-birləri ilə oppozisiyada deyil. Onlar arasında kəskin ayrılmış sədd yoxdur. Periferiyada konsept koqnitiv əlamətlərlə zənginləşir. R.M.Frumkinanın və V.A.Maslovanın ardınca biz konseptin nüvəsini dəyişməyən hissə, periferiyasını isə dəyişkən hissə hesab edirik.

Qeyd etmək lazımdır ki, konsept dildə təcrid edilmiş, yəni hermetik şəkildə bağlanmış bir vahid olaraq şərh edilə bilməz. Onun məzmunu bəzən şifrələnmiş əlaqəli kodlara bənzəyir. Buna görə də konseptin təhlili zamanı onun çoxsaylı kontekstlərdə üslubi dəyişikliyə məruz qalmış mənə çalarlarına diqqət etmək vacibdir.

Mədəni-mental vahid, koqnitiv-semantik törəmə olan konseptdə dil işarələri və qavranılan əşyalar arasında əlaqə var. Onun mental bloklarındakı biliklər isə şüurumuzdakı etnomədəni dünyagörüşünü emal edir.

Konsepti əhatə edən nominativ və denotativ sahə zəngin olmalıdır. Bu isə öz növbəsində onun dil vahidləri ilə ifadəsinin və aktuallaşmasının diskursiv imkanlarını genişləndirir. Konseptin nominativ sahəsinin təsviri zamanı Ə.Ə.Rəcəbli “Koqnitiv dilçilik” kitabında “nominativ sıxlıq” terminini işlədir. Müəllifin fikrincə, “*Konkret cəmiyyət üçün gerçəkliyin bu və ya digər sahəsinin aktuallığının mühüm obyektiv göstəricisi nominativ sıxlıq anlayışıdır*” (Rəcəbli, 2021:192).

Deməli, əvvəlcə konseptin nominantına, daha sonra isə denotantının müxtəlifliyinə fikir veririk. Burada nəzərə almaq lazımdır ki, ölkə və dövlət adları ilə bağlı olan konseptlərdə koqnitiv əlamətlərin bəziləri oxşar ola bilər, yəni eyni mənalar digər denotantlara da aid olur. Buna görə də, konseptin koqnitiv əlamətlərinin tədqiqi zamanı onlardan hansının daha çox diskursda zəngin çalarlarla ifadə olunduğu və kommunikativ nöqteyi-nəzərdən diskurs üçün münasibliyi müəyyənəldir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ev bütün mədəniyyətlərdə dünyaya müsbət münasibət və əhval-ruhiyyə modelidir. Buna görə də Vətənə olan hissləri, sevgini, dostluğu ev anlam sahəsində, yəni tikinti koqnitiv modelində təqdim etmək olar. Ev insan həyatının bir hissəsidir. Bu açar konseptin tez-tez işlənməsi həm də ingilis dili üçün aktualdır.

“Ev” konsepti ingilis dilində daha çox “home” və “house” leksemləri vasitəsilə ifadə olunur.

Hər iki leksem ilk növbədə bina, tikinti mənasını verir. “Ev” konseptinin semantik sahəsinin genişlənməsi nəticəsində onun digər mənaları da təzahür edir.

“Home” sözünün əsas semantik məzmunu ailə ocağı anlayışı ilə bağlı olub evin insan tərəfindən ailə və onun üzvləri, evin sakinləri, birgə yaşayış yeri kimi qavranılmasını ehtiva edir. Belə ki, ailə ocağı həm də doğma ev, yurd, valideynlər, rahatlıq, qayğı deməkdir. “Home” mənəvi cəhətdən müsbət yükü çox olan emosiyalar və müəyyən yerə bağlılıqdır.

Bildiyimiz kimi, hər hansı bir sığınacaqda müdafiə olunmaq kimi irrasional istək və öz mövcudluğunu təmin etmək üçün rahat, kiçik kainat yaratmaq arzusu bütün fərdlərdə vardır. Ocaq olan yerdə nizam-intizam və isti ünsiyyət hökm sürür.

Demək, insan özünü, ailəsini təhlükəsiz hiss etdiyi, xarici aləmdəki xaosdan qoruyan və ocaqla isidilən təmiz, şəxsi bir məkana ehtiyac duyur. Doğma ocaq xalqın kök saldığı və xalqa aid olan toxunulmaz yer deməkdir. Buna görə də yanan tonqal həyat simvolu, sönən ocaq isə ailənin, evin dağılması deməkdir. Demək, ev həm binadır, həm də ailə ocağıdır. Ailə ocağı isə insanın elə özüdür və onun konseptual sistemindəki rəasional kainatın, həyatdakı dəyərlərinin mərkəzidir.

Buna görə də, “ev” konseptinə aid olan “home” leksemi ilə toponim-konseptlər arasında həm məzmunca, həm də dəyərlər nöqteyi-nəzərdən əlaqə var. Belə ki, bütün mədəniyyətlərdə olduğu kimi ingilis mədəniyyətində də ölkə evə bənzədilir. Demək, ingilislər üçün “home” həm də coğrafi məkan olub Vətən və insanın mənşəyinə istinad edir. Məsələn:

“Members of Congress, closer to home there is a threat to freedom both savage and insidious” (7).

Yuxarıdakı nümunədə “home” sözü ev artefakt metaforuna aiddir və ölkə mənasını ifadə edir. Qeyd etmək istərdik ki, ölkə adları ilə bağlı konseptlərin evə bənzədilməsi diskurs üçün səciyyəvi haldır.

Biz həyatı və eləcə də ölkənin şüurumuzdakı koqnitiv modelini ev kimi təsəvvür edə bilərik. Onun qapalı örtüyündə şəxsi həyat qorunur. Məhz buna görə də ev metaforunda ölkənin yalnız bizlərə aid olmasına işarə edilir. Bura ən yaxın insanların yaşadığı bir məkan və bəzən də uşaqlıq dövrünün keçdiyi yerdir. Buna baxmayaraq, rahat yaşayış sahəsi öz-özünə yaranmır; o yorulmaz fəaliyyətin nəticəsində gerçəkləşib davamlı olaraq qorunmalıdır.

Ev anlam sahəsinə aid olan artefakt metaforlarda quruculuq fəaliyyəti ilə bağlı olan semlər aktuallaşır.

Məsələn, aşağıdakı ifadələrə nəzər yetirək:

“To bring home the bacon” (Yaşamaq üçün vacib olan pulu qazanmaq) idiomu bərəkət semi vasitəsilə aktuallaşır.

“Charity begins at home” (Əvvəl evin içi, sonra çölü) ifadəsi ailə üzvlərinin hər bir kəsdən vacib olduğunu və xeyriyyəçiliyin evdən başladığını bildirir.

İnsanın rahatlığı xarici təhdidlərin, gərginliyin, məcburiyyətin əksi olan evin daxilindədir. Məsələn:

"Make yourself at home" və *"to feel at home"* (Özünü evdəki kimi hiss etmək) ifadələri hər hansı bir yerdə və ya kiminsə yanında özünü rahat, evdəki kimi hiss etmək anlamına gəlir.

"East, west, home's best" (Gəzməyə qərrib ölkə ölməyə Vətən yaxşı) ifadəsi.

"There's no place like home"

"Home, sweet home"

"Home is where the heart is"

Bundan əlavə, "home" təhlükəsizlik anlayışı ilə bağlıdır.

Məsələn:

"An Englishman's home is his castle" (Azərbaycan dilində analoqu: mənim evim mənim qalamdır).

"Be home and dry"

Yuxarıdakı nümunələrdə ev alınmaz qalaya bənzədilir.

Deməli, ev xarici təhlükələrdən, özgə nəzərdən müdafiə edir və bizi əhatə edən makrokosmun mərkəzidir.

"House" ləkseminin əsas semantik elementlərinə nəzər yetirək:

İlk növbədə "house" yaşamaq üçün binadır. Deməli, "house" sözü evin fiziki təəcəssümü olub sırf tikinti, bina və binanın hissələrini nəzərdə tutduğuna görə, qapı, dam, mənzil, kərpic və s. leksemlərlə sıx bağlıdır.

Eyni zamanda, "house" leksemi təşkilat və ya idarə mənasını da ifadə edə bilər.

Məsələn:

"I am a child of the House of Commons"(8).

Böyük Britaniya parlamentində İcmalar palatası "the House of Commons" adlanır. Deməli, Britaniya Parlamentində insanlar bir dam altında birləşərək siyasi fəaliyyətlə məşğul olurlar.

Nəticə

"Home" və "house" leksemlərinin istifadə olunduğu ifadələrə nəzər yetirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, "home" daha çox yaşadığımız yer, "house" isə yaşadığımız binadır. Eyni zamanda "home" üstqurum, "house" leksemi isə materiya anlayışı ilə bağlıdır. Təbii ki, hər iki sözün məzmununda dəyərlər var. Sadəcə, "house" sözünün təqdim etdiyi məna invariant olub hamı üçün eynidir, "home" anlayışında isə semantik və üslubi cəhətləri zəngin olan qiymətləndirici məzmun ön plana çıxır.

Ədəbiyyat

1. Manafoğlu, R., Tağısoy, N., Kamal, R. (2010). İzahlı tərcüməşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı: Mütərcim, 164 s.
2. Abdullayev, Ə.Ə. (2006). Koqnitiv dilçiliyin əsasları. Bakı: ADU nəşriyyatı, 228 s.
3. Şükürova, A.İ. (2022). Müstəqillik dövrü siyasi diskursunda "Azərbaycan" konseptinin dinamikası. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 32 s.
4. Terskikh, M.V., Malyonova, E.D. (2015). Medyaobraz sibirskogo regiona: lingvokognitivnoe modelirovanie: monografiya. Omsk: LITERA, 160 s.
5. Maslova, V.A. (2004). Koqnitivnaya lingvistika: učeбноe posobie. Minsk: Tetra Systems, 256 s.
6. Rəcəbli, Ə.Ə. (2021). Koqnitiv dilçilik. Bakı: Elm və təhsil, 304 s.
7. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/margareththatcherjointsessioncongress.htm>
8. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/winstonchurchillmastersofourfate.htm>

Göndərib: 06.03.2023

Qəbul edilib: 21.05.2023